

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 augusztus Esszé

Vitányi Iván: A hatalom magyar modellje

Itt vagyunk együtt nem kevesen, több óra óta. Jóleső érzés, hogy noha sokfelől jöttünk, és nem egyformán közelítjük meg a dolgot, az alapvető kérdésekben mégis azonosan gondolkozunk. Mindenekelőtt egyetértünk abban, hogy vitéz nagybányai Horthy Miklós, a centrális erőter – akkori nevén király nélküli királyság – kormányzójának most éledő és tudatosan is élesztett kultuszát elutasítjuk, tévedésnek, történelmi bűnnek ítéljük.

Olyan sok oldalról hangzott ez el, hogy nekem mint utolsó felszólalónak már nem maradt lehetőségem arra, hogy valami újat tegyek hozzá. Szeretném azonban a véleményem szerint legfőbb tanulságokat megerősíteni.

Kezdem a kérdés aktualitásával, a jelennel. Nem kétséges, hogy most, a második évezred második évtizedének elején ismét *válaszúton* vagyunk, mert a centrális erőter minden erővel újra akarja építeni a maga királyságát. El kell dőlnie, sikerül-e. Ebben a helyzetben különösen fontos, hogy szembenézzünk saját magunkkal, egész múltunkkal. De nem akárhogy, hanem józanul, racionalizmussal, mértéktartással, a hegeli értelemben vett *mértékkel*, ami egyben a minőséget is jelenti.

A mi témánkban ezért a következőt kell egyértelműen megfogalmazni. Romlásba vezető, veszedelmes tévedésnek tartjuk mind a Horthy-, mind a Kádár-kultuszt. Sem az egykori kormányzó, sem a volt első titkár nem tartozik azok közé, akiknek nevét legnagyobbjaink sorában kell említeni, akikről példát veszünk, utcát nevezünk el, és szobrot állítunk nekik. Nem tartoznak egy sorba sem Szent Istvánnal, Hunyadi Mátyással, Bethlen Gáborral, Rákóczi Ferencsel, Széchenyi Istvánnal, Kossuth Lajossal, sem a nagy megtérő mártírokkal, Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Nagy Imrével, sem a szellem nagyjával, Petőfi Sándorral, Ady Endrével, Bartók Bélával vagy Bibó Istvánnal.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ellenkező sarokba állítsuk őket, Haynau, Rákosi, Szálasi mellé. Nem angyalok és nem ördögök, hanem ellentmondásos szereplői ellentmondásos történelmünknek. Részben ők maguk termelték ezeket az ellentmondásokat, és mindenesetre hozzájárultak azok fennmaradásához, de ugyanakkor maguk is azoknak voltak alávetve, és nem tudtak belőle kitörni.

A racionalitás azt is megköveteli, hogy szembenézzünk azokkal az okokkal, amelyek ezt a helyzetet megtermelték.

Abból kell kiindulnunk, hogy Ferenc József, Horthy Miklós és Kádár János uralma a félabzolutista, félpopulista uralmi rendszernek egyfajta sajátos magyar modelljét jelenti. Az 1850 és 1990 közötti 140 év 92 százalékában ők határozták meg a magyar valóság felső, hatalmi szintjét.

Pályafutásuk menete szinte teljesen azonos. Először idegen segítséggel levertek egy demokratikus forradalmi fellángolást, akasztófákat állítottak, terrort vezettek be. Aztán hirtelen fordulattal kikiáltották magukat a nép kegyes atyjának. Engedményeket vezettek be, nem is sikertelenül, lehetővé tettek egy korlátozott polgárosodást, demokrácia nélküli parlamentarizmust, bizonyos életszínvonal-emelkedést. A problémák igazi megoldását azonban elkerülték, sőt meg kellett érniük azok megsűrűsödését, majd a gazdasági, hatalmi, szellemi csődöt és a bukást. Ami nem csupán a saját távozásukat jelentette, hanem százezrek és milliók pusztulását, a nemzet katasztrófáját.

Ezt vázoltam fel – a konferenciára készülve – szombati cikkemben a Népszabadságban. Ezért itt most nem kívánom tovább részletezni, de szeretnék egy kicsit mélyebbre tekinteni. Mert ez a hatalmi modell csak külső-felső kerete vagy ketrece egy mélyebb és kegyetlenebb valóságnak.

Induljunk ki abból, hogy a második évezred második felében Európa nyugati országaiban, majd vele együtt Észak-Amerikában (tehát az Atlanti-óceán két oldalán) hatalmas gazdasági-társadalmi átalakulás ment végbe. Valóban radikális változásokat hozott, ugyanakkor az először hatása alá kerülő európai és észak-amerikai területeket új módon osztotta ketté. A radikálisan újat nevezzük most (Hegel terminusával) második „világállapotnak” – ez esetben ugyanis elkerüljük az olyan konkrét terminusokat, mint kapitalizmus, piac, árutermelés vagy polgárosodás, amelyek azután a szakemberek között azonnal vitákat keltenek, és jó posztmodern szokás szerint a fogalmak dekonstrukciójához vezetnek.

Hogy ne kelljen terminológiai vitát folytatnunk, használjuk a második világállapot elnevezést. És azt kell rögtön hozzátennünk, hogy ez az új állapot nem egyszerre, nem egy ütemben, nem egyformán valósult és még ma sem valósul meg az euroatlanti világ két, illetve az egész emberi világ három nagy részrendszerében.

A kétféle vagy háromféle világnak több elnevezése van forgalomban. Legismertebb a centrum – félperiféria – periféria. (Az utolsót, a perifériát most hagyjuk figyelmen kívül, bár a mai világban már egyre inkább főszereplővé válik, és új centrumokat képez. De most maradjunk a mi problémánknál.) A „centrum” országai évszázadok óta a fejlődés élvonalában vannak, annak minden eredményével és problémájával együtt. A félperiféria azonban csak fél lábbal részesedik a központ vívmányjaiból, másik lábával kívül marad, nyakig benne az első világállapot, a patriarchalizmus és a feudalizmus viszonyrendszerében. A centrum és félperiféria közti határok változtak és változnak – egyes országok, területek (mint például Finnország) felzárkóztak a centrumhoz, mások (köztük Magyarország) kívül maradtak.

Ugyanezt fejezte ki a magyar irodalomban Bibó István zsákutca-fogalma vagy Szűcs Jenő felosztása Európa „régióiról”. Én magam pedig azt próbáltam kifejtetni, hogy ha nem földrajzi, hanem tartalmi megkülönböztetést akarunk használni, akkor a főútvonal fejlődését nevezhetjük organikusnak, szervesnek, a zsákutcáét inorganikusnak, szervesetlennek.

Mostanában pedig szemérmesen úgy mondják, hogy az Európai Unió két részből áll, az egyikbe tartoznak a „gyorsan fejlődő” országok (mindenekelőtt az euróövezet), a másikba a lassan fejlődők. Javasolom, írjunk ki pályázatot a jelenlévők között arra, hogy ki tudja megmondani, vajon mi melyikbe tartozunk.

Bocsánat, ha úgy látszik, hogy itt középfokú ismereteket sorolok fel középiskolás fokon. De én azt akarom ehhez hozzátenni, hogy ennek az alaphelyzetnek a következményeiről sokszor hajlandók vagyunk megfeledkezni.

Miről van szó? Az adott terület, ez esetben a mi országunk gazdasági- társadalmi – politikai –

kulturális – szociálpszichológiai helyzetének olyan tényeiről, amelyek egyrészt okai annak, hogy a Ferenc József – Horthy – Kádár „magyar modellje” makacsul fennmaradjon, sőt újra meg újra meg újra felülre kerüljön. Másrészt viszont éppen a magyar modell évszázados uralma biztosítja továbbélésüket.

Miről van szó? Arról, hogy nálunk a feudális eredetű hagyományok makacsabban élnek tovább, mint a centrumországokban. (Azt is hozzávéve, hogy a nyugatihoz képest a mi feudalizmusunk éppen abban a hiányos, ami Nyugaton a polgári fejlődést előkészítette – mint azt Hajnal István, Pach Zsigmond Pál, Hanák Péter, Ormos Mária és tegyem hozzá Romsics Ignác ezt nagyszerűen elemezte. Romsics Ignác ebben a szellemben volt első kifejtője és képviselője annak a racionális, mértéket tartó, de éppen ezért szigorú és racionális értékelésnek, amelyet én is képviselni szeretnék.

Ehhez igazodik közigazgatásunk rendszere, amelyet egy modern vizsgálat finom érzékkel pre-weberianusnak nevez. Ami „magyarul” ismét azt jelenti, hogy polgárosodás előtti.

Arról van szó, hogy a centrumországokban a gazdasági fejlődésnek megvoltak a következményei a társadalom életszínvonalára vonatkozóan. A welfare keretében előbb a társadalom kétharmada, majd mára már több mint kétharmada jutott el egy tisztos középosztálybeli színvonalra. Mint John Lukacs mondta, a mindig piramis alakú társadalom most vált kupola alakúvá. A félperiféria zsákutcáiban azonban maradt az egyharmados társadalom – 1990 után annyi történt, hogy a gazdagok gazdagabbak, a szegények szegényebbek lettek. Mai megfogalmazás, hogy ha a harmincas években a „hárommillió koldus” országa voltunk, akkor ma négy millió koldusról kell beszélünk.

Arról van szó, hogy a centrum fejlődésében korán létrejöttek a „szabadság kis körei”, kialakultak a civil szervezetek. Korán lezajlottak a polgári forradalmak, és megvetették az alapjait a demokrácia megerősödésének. Létrejött, amit Körösi Zoltán a „demokrácia élményének” nevez. A nyugat-európai és észak-amerikai „centrumországokat” ugyanis éppen ez a megélt tapasztalat viszi tovább a demokrácia kezdeti formáitól a teljesebb megvalósulás és a magasabb életminőség felé. A zsákutcás félperiférián azonban mindkettő hiányzik, a magyar modell tapasztalatai azt erősítették meg, hogy a demokrácia követelése bukáshoz vezet. Jobb, ha felülről várjuk az üdvösséget, a jó uralkodótól, aki rendet rak, vigyáz reánk, és ha jól viselkedünk, egy kis szabadságot is engedélyez.

Arról van szó, hogy a centrum fejlődésében korán létrejöttek és kiteljesedtek a nemzetállamok. Az elmúlt két évszázadban egyre inkább jogállammá és demokráciává váltak. A félperiférián azonban a nemzeti kérdés is sokban megoldatlan maradt, a nemzeti nagyság, hatalom kultuszának és a nemzeti kisebbségek, sőt minden „másként gondolkodás” megoldatlan ellentétében. A nacionalizmus naciokráciává változott.

Kialakult egy olyan társadalmi magatartás, amelyben a nemzeti nagyság kultusza, a felsőbbrendűségének hite, a valósággal való szembenézés traumája csodavárással és a feudális uralom szolgálatával egyesült. Ezt ostromozták legjobbjaink Berzsenyitől, Széchenyitől, Kossuthtól kezdve Adyig és mindmáig.

Ady Endre egész fenomenológiáját adja a magyar traumának. Muszáj idéznem:

„Elvadult tájon gázolok. / Ős buja földön dudva, muhar, / Ezt a vad mezőt ismerem, / Ez a magyar Ugar.” (A magyar ugar) „Ilyen vagyok, így van jól, / Ez a szemem, így látok, / Ez a sorsom, tehát szent, / Magyar döllyfel felrúgom, / Hogyha bánt és nem ért meg / A világot.” (Magyar vétkes bíborban) „Itt valahol, ott valahol, / Esett, szép, szomorú szemekkel / Négy-öt

magyar összehajol, / S kicsordul gúnyos fájdalmukból, / Egy ifjú, ősi könny, magyar könny: / Miért is?" (Négy-öt magyar összehajol) És végül: *Várjuk már, várjuk az új magyar csodákat.* (Fölszállott a páva)

De aki nem hisz Adynak, higgyen Csepeli Györgynek. 25 európai országban vizsgálták a cselekvő, a passzív-elszenvedő és a lázadó magatartás hiányát. A cselekvő magatartás aránya nálunk a legalacsonyabb, mindössze 10,6 százalék. A passzívaké meg magasabb a többinél, 66 százalék. A lázadóké körülbelül mindenütt egyforma (25 százalék körül).

Horthy Miklós szerepét az különbözteti meg a magyar modell két másik uralkodójától, hogy ennek a sajátos naciokráciának, a magyar birodalmi álomnak ő volt a leghatározottabb képviselője. Ez határozta meg tevékenységének egészét, és ennek következtében ez a felfogás az addiginál is jobban itatódott bele a magyar társadalom jelentős részének magatartásába.

Horthy ugyanis mindennek fölébe helyezte a magyar revizionizmust, a magyar birodalmi álom megvalósítását, mint azt itt több előadásban hallottak. Természetesen jobboldali volt, és természetesen az úri antiszemitizmus szellemében támogatott antiszemita intézkedéseket (pl. numerus clausus), de a hitleri fasizmus totalitárius diktatúrája és a holokauszt már nem volt „ízlése szerint való”. De mert Hitlertől várta (és már részben kapta is) a revizionizmus megvalósítását, inkább alávetette magát.

Nem akartam személyes ismereteimmel előhuzakodni, de a mai megbeszélésen már annyi jellemző apró történet hangzott el, hogy mégis megteszem. Sokan tudják ugyanis, hogy én a Horthy család leszármazottja vagyok, nagyanyám, nagybányai Horthy Ágnes a kormányzó unokatestvére volt. Ami nem olyan nagy dolog, mert a Horthy család addig rendes középnemes-középbirtokos dzsentrális család volt, jó néhány értelmiségi leágazással (író, lelkész, professzor, festőművész).

Hadd említsek fel tehát három jellemző történetet!

1918-ban dédapám, Horthy Vilmos levelet írt unokaöccsének, Horthy Miklósnak Bécsbe. Arra kérte, hogy segítsen egy másik Horthy-leszármazott fiúnak abban, hogy bekerüljön a pólai birodalmi haditengerészeti iskolába. (Megjegyzem, a támogatandó fiatalember egyik unokája ma délelőtt itt volt a konferencián, és egyetért velünk.) Horthy Miklós ezt írta válaszul – fontos a dátum – 1918, ha jól emlékszem, májusában: *Nem tudok most intézkedni, mert el vagyunk foglalva a fronttal. Úgy látjuk azonban, hogy a háborút most már rövid idő múlva győzelmesen fejezzük be, és akkor elrendezem ezt is.* Hangsúlyozom, 1918 tavaszán. (A levél megvan a birtokomban.)

A másik történet 1922-ben zajlott, ekkor volt nagyanyám és férje, Szentpály Benjámint utolsó látogatása Kenderesen. Nagyszüleim liberális szabadgondolkodók voltak. Nagyapám orvos, aki az elektromos gyógyítással kísérletezett. Másfél évtizedet töltöttek Amerikában, nagyapám ott fejezte be tanulmányait, majd egy kis texasi, jórészt feketék lakta városkában lett a feketék orvosa. Ateista és demokrata volt, minden ember és minden nemzet egyenlőségét vallotta, a földbirtokait is azért adta el, mert minden erejét az orvostudományra akarta fordítani. Ezt azért kellett elmondanom, mert ebből érthető, hogy Horthy Ágnes miért fordult a következő szavakkal Horthy Miklóshoz. *Te Miklós! Te nem egészen gondoltad végig a revizionizmust. Így ez nem fog menni, mert nem veszed figyelembe, hogy az itt élő többi nemzetnek is megvannak a maga nemzeti érzése. Nem veszed figyelembe, hogy a mi ugoesai birtokainkon rutének és románok voltak a jobbágyok, majd a munkások, de rutén vagy román iskola nem volt.*” Erre Horthy röviden válaszolt: *„Te pedig, Ágnes, törődj inkább a magad dolgával.”* – És többet nem

találkoztak.

A harmadik történetet a kormányzó parancsörtsztje, nagybátyám, Szentpály Imre mondta el. Ő kísérte el a kormányzót 1944 márciusában Berchtesgadenbe. Horthy mindig hordott az egyenruhájához egy revolvert, már csak hatalmi jelvényként is. Ezt azonban, amikor Hitler elé járultak, elvették tőle. (Szentpálytól természetesen már megérkezésekor.) Amikor kijöttek, Horthy azt mondta hadsegédjének: *Kár, hogy elvették a fegyveremet. Bizonyisten, lelőttem volna. Nekem már ügyis mindegy, de legalább értelme lett volna.* – El lehet morfondírozni azon, hogy tényleg megtette volna-e.

Akkor – befejezésül – térjünk vissza a tárgyhoz. A feladat, ami előtt állunk, közös mindannyiunk számára. Egyaránt részt kell benne venniük a politika, a gazdaság, a kultúra és a mindennapok emberének. Mindegyiknek a maga módján.

1990-ben megnyílt a lehetőség, hogy elinduljunk azon az úton, amelyen kitörhetünk a magyar hatalmi modell zsákutcájából. Ezen az úton valahol megtorpantunk, a politikai osztály valahol utat vesztett, a társadalom egy jelentős része pedig visszamenekült a csodavárásba. Mindezzel szembe kell néznünk.

Egy azonban biztos. Ez az út nem vezethet vissza Horthy Miklós király nélküli királyságába, naciokrata-revizionista autokráciájába. Ez egyszer már közel vitt bennünket a pusztuláshoz. Most észnél kell lennünk.

Tetszik

3 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Vitányi Iván: A magyar abszurdokrácia jövője** Jó ötlet Abszurdisztánnak nevezni a politikai és részben a köznapi...
2. **Vitányi Iván: Kis történetek a nagy magyar Abszurdisztánból** A Kossuth Kiadó felkérésére egy olyan kötetet dolgozom, amelyben az...
3. **Vitányi Iván: A baloldal ma és holnap – Magyarország és a magyar szociáldemokrácia** Az itt közölt írás egy három részből álló nagyobb dolgozat...
4. **Vitányi Iván: Nyugat és kelet között – a gyepűn (A magyar társadalom helyzete)** Az 1990 óta eltelt két évtized óriási, de még befejezetlen...
5. **„Magyar dölyffel...” Csepeli György, Kolosi Tamás, Pikó András (moderátor) és Vitányi Iván kerekasztal-beszélgetése** – Vitányi Iván téziseiben van egy kulcsfogalom: az egyharmadország. Nálunk...

Cimkék: **Vitányi Iván**